

**ПТИЦИ НАД ПОЖАРИЩАТА.
ИВО АНДРИЧ И КОНСТАНТИН КОНСТАНТИНОВ**

Мира Душкова
Русенски университет „Ангел Кънчев“

**BIRDS OVER CONFLAGRATIONS
IVO ANDRIC AND ALEKO KONSTANTINOV**

Mira Dushkova
Angel Kanchev University of Rouse

The text creates a literary-historical network, outlining the links between two writers who both come from small Balkan countries – Ivo Andric and Konstantin Konstantinov. It tells about their points of intersection during the 1940s – in life, as well as in literature. Their meetings are not only ordinary events from life – they manifest their intellectual and emotional connection. This article traces a number of similarities in their biographies as well as their „distancing“ after the political changes that take place in Bulgaria and Yugoslavia from 1944 to 1946. The two texts – „*A letter dated to 1920*“ by Andric and an untitled literary work by Konstantinov („*A scary story*“) represent these two writers as humanists.

Key words: Ivo Andric, Konstantin Konstantinov, Yugoslavia, Bulgaria, meeting, 1940s, biographical similarities, differences, humanism

Скица на Иво Андрич („Литературен фронт“, 1945)

Метафората от книгата „Птица над пожарищата“¹ на Константин Константинов би могла се разчете като възкръсването на европейските държави след Втората световна война. Възкресение на хуманизма, на общочовешките ценности, на европейската култура, на вярата в неунищожимия човешки дух. В средата на 1945 година войната е свършила, но последиците от нея остават. Промените са големи. България има ново правителство – на Отечествения фронт, който като новосформирано се обединение се опитва бързо да затвърди позициите си. В периода 1945 – 1947 г. се създават нови министерства и културни отдели (Министерство на пропагандата, преименувано на Министерство на информацията и изкуствата, Комитет за наука, изкуство и култура (КНИК), Камарата на народната култура и други), които създават новата държавна парадигма. Съюзът на българските писатели (СБП) е в тясна връзка с Отечествения фронт. В търсене на нова културно-политическа линия между 1944 и 1946 година СБП има трима председатели поред – Трифон Кунев, Константин Константинов и Людмил Стоянов, всеки със свои характерни виждания за ролята на писателя в политическото пространство. Промените целят сближаване на сферите на държавната политика – от една страна – и на науката, изкуството и културата – от друга, като тази тенденция се засилва особено след 1948 г. Преобразованията на „културния фронт“ са подробно разглеждани от автори като В. Чичовска, З. Ракова, И. Еленков и други и затова тук няма да се спираме по-подробно на настъпилите процеси. Въпреки бързия политически развой за външния поглед всички изменения от средата на 40-те години не се извършват стихийно, а с отчетлива последователност. Ето как руският писател Иля Еренбург (един от участниците в събитията, за които ще разкажем по-долу) си спомня за своето първо впечатление от страната ни именно от тези години: *България ми се видя цивилизована, грамотна и рядко демократична* (Еренбург 1968: 227).

Новото правителство търси своите съюзници сред държавите, които са със сходно политическо развитие. Една от първите държави (след СССР), с която България създава контакти в областта на культу-

¹ Книгата на Константин Константинов „Птица над пожарищата. Бележник. 1944“ е отпечатана през 1946 г. в софийското издателство „Хемус“. Откъси от нея са публикувани във в. „Литературен фронт“ (септ. 1945 – март 1946) и са отбелязвани от Константинов с подзаглавието „Из бележника ми „1944““. След първото си издание „Птица над пожарищата“ не е публикувана отново и остава непозната на съвременния читател.

рата, е Югославия. Тя е млада държава, формирала се непосредствено след Втората световна война². На 7 март 1945 г. Югославия е оглавена от ново правителство начело с министър-председателя Йосип Броз Тито (1892–1980), което поддържа идеята за нова свободна, демократична и федеративна Югославия. Нека представим страната отново с думите на Еренбург: *През оная есен Югославия преживяваше гордостта от освобождението; хората бяха в приповдигнато настроение, споряха, възхищаваха се и човек не можеше да не се поддаде на вътрешната веселост, която въпреки загубите, разрушенията, глада владееше народа* (Еренбург 1968: 228).

Това е времето, когато е необходимо и двете балкански държави да се докажат чрез новото си политическо амплуа, да представят своето следвоенно лице на останалите държави от Балканския полуостров. Едновременно с това двете държави започват да чертаят историята на новите си взаимоотношения, които невинаги са били гладки. Затова неслучайно българското правителство се обръща към Югославия с покана писателска делегация да посети България. Ето коментарът на К. Константинов за онова време: *Нашите търсеха по всякакви начини да смекчат напълно основателната враждебност на югославския народ и правителството към нас. (За тая цел между другото българската държава бе взела на издръжка няколкостотин югославски деца, които бяха настанени в общежития на различни места в страната заедно с учителките си.)*³ (Константинов 2011: 122).

И така, създаването на нови политически взаимоотношения между България и Югославия става причина на българска земя да се запознаят двама балкански писатели – Иво Андрич и Константин Константинов. За връзките между двамата писатели е писано сравнително малко. Темата Андрич – Константинов е разгледана в пространния текст на Катя Кузмова-Зографова (Кузмова-Зографова 1993). Отношенията между двамата писатели частично са засегнати и в изследването на Светлозар Игов „Иво Андрич в България“ (Игов 1968). Самият Константин Константинов също пише за запознанството си с Андрич, оставило дълбока диря в живота му. Това са няколко текста (или част от текстовете), писани в различни години, приближени или

---

² Основите на Югославия са положени нелегално през 1943 г., когато е създадена непризнатата Демократична федеративна Югославия, преименувана след края на войната на Федеративна народна република Югославия (1945).

³ В началото на 1945 г. в България временно са настанени за отглеждане и за лечение 11 630 югославски деца. Грижата за тях става ангажимент на Съюза на българските писатели и на Съюза на художниците (Чичовска 1990: 46).

отдалечени от събитието: „Срещи на хора“ (Константинов 1945), „Празници“ (Константинов 1969) и английският превод, публикуван в „Obzor“ (Константинов 1970), „Път през годините. Неиздадени спомени“ (Константинов 2011). Доверявам се на проф. Игов, че Андрич също споделя впечатленията си от срещите си в България⁴.

Нека накратко да припомним хрониката на тези срещи. Константинов и Андрич се запознават през март 1945 г. Иво Андрич е официален пратеник на Югославия, чиято мисия е да посети югославските деца сираци, настанени в Пловдив (Константинов 1969: 56; Константинов 1970: 78). Константинов е част от групата, придружавала югославския писател. Това, което впечатлява Константинов, е, че непознати доскоро, двамата установяват помежду си странна, топла човешка близост: *Но сега междувременно бе станало едно малко чудо. Всякакви конвенционални условности, всякакви задръжки, които официалният протокол носи, бяха изчезнали и тук беше само чистата духовност, която през всички меридиани и през всички времена свързва отделните хора. Това не са спомени, разхубавени от носталгията на миналите дни. Тук времето отсъствува като категория, която определя нашето отношение към нещата. Това бяха часове, съществуващи сами за себе си, наситени с вътрешна светлина и претворени изведнъж в една безплътна и най-истинска действителност* (Константинов 1969: 59; Константинов 1970: 81). Това е среща на интуицията, докосване на духа, освободен от условностите за национална принадлежност или ранг. Откъсване от земните закони, тежащи със своите ограничения и правила. Това е чудото непознат доскоро човек да се разкрие, другият да види истинската му същност и в нея да открие и част от себе си и това да направи двамата още по-близки...

Втората им среща е няколко месеца по-късно, когато се провежда Първата конференция на българските писатели с международно участие, организирана от Съюза на българските писатели (23 – 26 септември 1945, София). В нея участват автори от Югославия, Албания, СССР и Румъния. Конференцията също е част от утвърждаването на новото българско правителство. Близко месец след събитието Константинов публикува в „Литературен фронт“ пет отделни текста с общото заглавие „Срещи на хора“. В тях Константинов разказва впечатленията си от делегатите на конференцията Михаил Садовяну (Румъния), Алексей Сурков и Иля Еренбург (СССР), Стерио Спасе и Алексис Чачи (Албания). Във втория текст от поредицата се появяват самият Иво

⁴ Иво Андрич пише за своите впечатления в брой на в. „Политика“ (3 септември 1967). – Цитира се по Игов 1984: 249, 255.

Андрич и неговият разказ за трудния следвоенен живот на родната Босна, за отношенията България – Сърбия. Пред нас се разкриват усещанията му за страната ни, мнението му за българите. Ето как Константинов предава думите на Андрич: *И ето, видите ли, тия неща са толкова странни – и все пак така човешки, – че въпреки всичко носят светлина в живота. Една вечер, един час дори стига, за да намериш у някого, когото не си познавал до вчера – някаква странна близост, която си остава, докато си жив. Може би не ще се срещнете вече никога, може би ще се видите след години – но то ще бъде така, както че тая съща беседа продължава – и нищо не се е изменило. Разбирате ли? Какво чудно нещо са, наистина, тия човешки срещи, в които съвсем неочаквано намирате себе си в друго!* (Константинов 1945). В този текст за първи път ще срещнем и метафората „птици над пожарищата“, превърнала се и в заглавие на Константин-Константиновата книга от 1946 година: *Разговорът кривна по друга линия и имената на Паскал, на Монтен, на Валери, на Монтерлан преминаха като птици над пожарищата. После отново се върнахме към днешния ден* (Константинов 1945).

Задачата, която си поставяме в настоящата статия, е да изясним не само физическите им срещи, но и пресичанията им, родствата им в едно по-цялостно духовното пространство.

Ако четем успоредно биографиите на Андрич и на Константинов, ще открием редица сходства, които провокират любопитството ни. Родени в края на XIX век, те са почти връстници. Андрич е роден през 1892 година, а Константинов – през 1890 година. Родните места и на двамата са малки градчета, съответно Долац край Травник (Босна и Херцеговина) и българският подбалкански град Сливен. И двамата следват висшето си образование в по-големи градове – Загреб, Грац, Краков (Андрич) и София (Константинов). Основните им професии не са свързани с литературната им дейност. Андрич е дългогодишен дипломат, а Константинов е дипломиран юрист, работил е като юрисконсулт и адвокат.

Навлизат в литературата като поети, но стават известни с прозаическите си текстове. Отпечатват първите си творби преди Първата световна война (Андрич – през 1911, а Константинов – през 1908). Техни стихове са включени във важни за страните им антологии – „Млада хърватска лирика“ (Загреб, 1914, издание на Дружеството на хърватските книжовници, съст. Любо Визнер) (Игов 2007) и „Българска антология – нашата поезия от Вазова насам“ (София, 1910, съст. Д. Подвързачов и Д. Дебелянов). Интересен факт е, че в антологиите

и двамата поети имат ключово място – Андричевите творби са поместени на първо място, а Константиновите произведения са финални за антологията. Според хърватската антология Андрич е пръв сред младите, поет с бъдеще, а в антологията на Подвързачов и Дебелянов Константинов е представен като най-младия от авторите на новата българска поетическа генерация. Участието им в антологиите остава значителен факт в техните биографии.

В младежките си години освен лирика двамата пишат и стихотворения в проза. Андрич издава текстовете си в „Ех Ponto“ (Загреб, 1918) и „Безпокойства“ (Загреб, 1920). Тук ще посочим и основното различие: Константинов не събира ранните си поетически творби в отделна книга и те остават публикувани единствено в периодичния печат и в някои сборници от първото десетилетие на XX век.

1920 година е ключова и за двамата писатели. Андрич създава новелистичния триптих „Пътят на Алия Джержелез“, а Константинов публикува книгата си „Към Близкия“, съдържаща текстове, които биха могли да се определят като ескизи, очерци или импресии. Втората книга на Константинов – „Любов“ (1925), се доближава до класическата представа за разказа – героите имат имена, разказите са сюжетни, притежават лесно разгадаема композиция, хронологията на събитията е уловима, поднесени са полупрозрачни послания. Характеристиките на първите две книги на Константинов не се откриват в зрялото му творчество. В „Трета класа“ (1936), „Ден по ден“ (1938) и „Седем часът заранта“ (1940) той усилва експресията и психологическия анализ, използва по-модерни и оригинални писателски техники в сравнение с традиционните си похвати от 20-те години. 20-те и 30-те години са важни за Андрич като писател, тъй като той публикува три книги с разкази, с които се утвърждава в сръбската литература (1924, 1931, 1936). Чрез наблюденията на Светлозар Игов ще открием доминантните черти на Иво-Андричевата поетика от „Пътят на Алия Джержелез“ насетне: *Още тук той е открил не само своя художествен свят – Босна и нейните хора в историята, но е оформил и всички характерни черти на своята концепция и стилистика – спокойна епическа нарративна фраза, мозаично редуване на епизоди и образи, боравене с легендарния материал, изследване на мрачните страни на човешката психика или, по-точно казано – изследване на отчуждения човек в една своеобразна национална и социална среда и всички свързани с това екзистенциално-антропологични категории – злото и доброто, страха и насилието, греха и вината, болката и страданието, неразбирането и копнежата и пр. [...] Може дори да се каже, че един от моти-*

вите за новия художествен преход е желанието да изследва „корените“ на своя индивидуален трагизъм в съдбата на своята родина и нейните хора, съдбата на човека в един несъвършен свят (Игов 1992: 85). В различие с Андрич Константинов фокусира вниманието си върху една отделна личност, върху драматичен отрязък от живота на своя герой, отрязък, белязан от някакъв съществен обрат или момент, водещ до смъртта. В психологическите му разкази липсва обобщението (за някаква група, за националност, за етническа принадлежност) и затова текстовете му звучат много по-камерно в сравнение с Андричевите.

Вместо обобщение ще кажем, че и двамата автори се налагат като талантиливи писатели именно в периода между двете световни войни, стават сред водещите имена на своите национални литератури. След политическите промени от 1944 – 1946 година обаче биографичните и литературните сходства между двамата намаляват, както ще видим по-долу.

Успоредно с художествени произведения и двамата писатели поместват и критически текстове. Светлозар Игов отбелязва, че Андрич пише критика от началото на своята творческа дейност до края на 20-те години, като особено активен е след Първата световна война (Игов 1992: 75). Игов обобщава критическия опит на Андрич: *В критиките му за съвременния литературен живот, при цялата му въздържаност от резки оценки, личи постепенно разграничаване от модернистичните тенденции. И това разграничение ясно бележи новата Андричева творческа ориентация – неговата насоченост към обективния епизъм и едно определено дистанциране от субективно-лирическите и експресивните литературни буйства в съвременната му литература* (Игов 1992: 75). Константин Константинов пише рецензии за книги и театрални спектакли, критически статии за отделни творци. Сред разглежданите автори са Д. Бояджиев, Ст. Михайловски, Д. Дебелянов, Е. Багряна, Д. Шишманов, Н. Фурнаджиев, А. Разцветников, А. Каралийчев, К. Хамсун, К. Балмонт и други. Той е една от основните критически сили на Подвързачовото списание „Звено“ (1914). Всъщност факт е, че в годините, използвайки опита си от критическите текстове, Константинов се насочва към жанра на очерка, който дава много повече възможности за разгръщане на неговите наблюдения, размисли, анализи (виж например очерците му в „Път през годините“ и „Празници“). Константинов, за разлика от Андрич, се опитва да постигне баланс между своите предпочитания към старите майстори (Ст. Михайловски), да улови новите тенденции в съвременната му българска литература (едновременно с това – и да по-

ощри младите автори, да отбележи таланта), но и да не остане отдалечен от европейските литературни насоки. Критическите му текстове се отличават с ясна и точна мисъл, с отлично познаване на обекта на анализ, с умение за съпоставяне на факти и явления. Не можем да не изтъкнем и коректността при отразяване на авторовите особености, както и острата му проникателност. През 1922 г. във „Вестник на жената“ той пише за стиховете на Багряна, че те са *дневник на жена, над чийто живот любовта и смъртта са сплели ръце в огнен обръч [...]* (Багряна 1980). Близко шест десетилетия по-късно поетесата ще сподели своята почуда от Константиновата проникновеност: *Това е писано преди 58 години в самото начало на моята изява в поезията, 5 години преди излизането на първата ми книга „Вечната и Святата“*.

Днес, препрочитайки подчертаните по-горе редове и след като съм преживяла вече сбъднати в живота ми тези думи, аз оставам потресена от неговото ясновидство (Багряна 1980).

Тук е мястото да отбележим, че именно Константинов е един от първите рецензенти в България, който откроява Андричевия роман „Мостът на Дрина“. Във време, в което социалистическият реализъм все по-настойчиво отвоюва място в българската литература, Константинов откроява друг авторов модел на писане: *Реалист по виждане и в средствата на изобразяване, поет в общата концепция и безукорен художник на словото, Андрич, въпреки някои разточителства тук-там, е създал голямо художествено дело, в което неговият народ – същинският герой на романа – наистина живее, като едно цяло, през тези четири века*.

Българските белетристи, особено в днешни дни, биха могли да научат много неща от тая великолепна книга (Константинов 1946). Вероятно Андрич има предвид именно този текст, когато казва: *Мен високо ме ласкаят оценките на вашия голям писател Константин Константинов, който много тънко вникна в съкровенията подбуди на моето творчество [...]* (Свиленов 1992).

Когато Константинов и Андрич се запознават, нашият писател вече познава югославския си събрат. Макар и с известно закъснение, в България са преведени неговите „Разкази“ (1939, прев. Й. Бояджиева). Горедолу по същото време Константинов се запознава и със студията на Никола Миркович, посветена на Андрич. Самият Андрич до този момент не е чел произведения на Константинов, но това частично разминаване не е преграда за тяхното общуване. По-късно Иво Андрич се запознава с текстове на наши писатели и ще признае пред Атанас Свиленов: *Срещите ми с произведения на Константин Константинов,*

Светослав Минков, Ангел Каралийчев и други ваши автори потвърдиха убедеността ми, че българската литература е богата на даровити творци. Допада ми и нейният реалистичен дух, стремежът ѝ да говори с хората за най-важните проблеми на живота, а не да се занимава с второстепенни, маловажни неща (Свиленов: 1992).

Близост между двамата писатели създава и връзката им със сръбския критик д-р Никола Миркович⁵. В края на 20-те години Миркович сътрудничи на „Златорог“, където в началото на десетилетието е печатал и самият Константинов. Във Владимир-Василевото списание Миркович е популяризатор на литературния живот на близките ни балкански страни (вж. Н. Миркович 1927 и 1928). Както посочихме и по-горе, чрез Миркович и неговото първо монографично издание за Андрич българският писател се запознава задочно със своя босненски събрат. Ще отбележим и още една подробност: д-р Никола Миркович е преводач, автор на предговора и на биографичните бележки за авторите в сборника „Съвременни български разказвачи“⁶, в който е включен и разказ от Константин Константинов.

Важно обстоятелство в успоредното четене на биографиите на двамата писатели е фактът, че по едно и също време те са председатели на Съюза на писателите в собствените си страни. През 1946 г. Иво Андрич е избран за председател на Съюза на писателите на Първия конгрес на югославските писатели, което говори за авторитета му сред неговите колеги. В периода май 1945 – януари 1946 г. Константинов заема поста председател на Съюза на българските писатели. В случая обаче става дума не за престижна позиция, а за компромисно решение от страна на Константинов, който не е съблазнен от външно-административната роля на писателското амплоа.

През 40-те, 50-те и 60-те години на ХХ век двамата писатели следват съвсем различни пътища. Андрич написва пет романа – „Мостът на Дрина“, „Травнишка хроника“, „Госпожицата“, „Прокълнатият

---

⁵ Никола Миркович (1903, Бръчко, Австро-Унгария – 1951, Падеборн, Германия) – сръбски критик, славист, есеист и преводач. През 1926 г. защитава докторска дисертация за сръбския поет Йован Дучич. Автор е на първата монография за Иво Андрич (Белград, 1938). Сред другите му трудове са: „Българско-сърбохърватски диференциални речник“ (Белград, 1937), „Българска граматика“ (Белград, 1937), „Любен Каравелов: сто години от рождението му“ (Белград, 1938) и др. Сътрудник на известното и влиятелно сръбско списание „Српски књижевни гласник“, основано в Белград през 1920 г., в което Иво Андрич е автор, а по-късно и редактор.

⁶ *Савремене бугарске приповетке*. Превео [и преговор] Н. Мирковић. Београд, Задруга професорског друштва, 1934, XV, 168 с., са портретима аутора (Кол. Луча, библиотека Задруге професорског друштва).

двор“ и „Омер паша Латас“ (публикуван посмъртно през 1976 г.). През 1961 година получава Нобеловата награда за литература, след която интересът към творчеството му се повишава многократно. След издаването на романа „Кръв“ (1933, второ издание – 1946) и след появата на романа гротеска „Сърцето в картонената кутия“ (1933, съавт. Светослав Минков) Константинов не се връща повече към тази жанрова форма. Разбира се, фактът, че Константинов не пише отново романи може да се дължи не само на горчивия му опит с „Кръв“ (разгромяването му от левите критици) и да не е свързан с литературно-историческите обстоятелства, а да е въпрос на писателска настройка. В цитираните десетилетия, далеч от политическата и художествената конюнктура, той се занимава най-вече с преводи от руски и френски език. През тези години той твори в жанровете на мемоара и есето (излизат книгите му „Път през годините“, „Върхове“, „Празници“, които радват читатели и почитатели). До средата на 50-те години името на Константинов е премълчавано от официалната критика, а и самият той не печата свои оригинални творби, за разлика от Андрич.

Родени в края на XIX век, преминали през ураганите на двете световни войни, Иво Андрич и Константин Константинов преживяват и социалистическата революция в своите страни и доживяват да видят годините на „зрелия социализъм“ – Константинов умира в началото на 1970 година, а Андрич – през 1975 година. След тяхната смърт съдбата на техните произведения е различна. Ще отбележим, че творчеството на Константинов все още не е достатъчно проучено от съвременното литературознание. В едно късно свое интервю Константинов казва, може би имайки предвид и себе си, че *един талант не може да се загуби, ако е съществувал* (Герова 1969). В същото време Иво Андрич се нарежда сред най-четените и почитани световни писатели.

Очертаните биографични и художествени паралели, обединяващи Андрич и Константинов, разкриват тяхната близост – в житейски и в творчески план. Едновременно с това показват как може да настъпи разединението между две близки биографии (различните съдби на Константинов и Андрич след средата на 40-те години). Физическите срещи между писателите са само две, но остава разговорът между книгите им, разговор, който е мост отвъд времето и пространството. В бъдеще навярно би било продуктивно успоредното четене на разказите им, което да разкрие (евентуални) общи теми, мотиви, образи и идеи, общност в композиционно или в сюжетно отношение... В книгите им би могло да се потърси не само специфично националното, но

и да се долови общоевропейското им звучене. Подобни прочити все още предстоят.

При подготовката на настоящия текст за първи път се срещнах с разказа на Иво Андрич „Писмо от 1920 година“ (Андрич 1973а, Андрич 1973b). Изкушавам се да предам накратко сюжета и да открия основното послание. Главният герой разказва за срещата със свой приятел от ученическите години – д-р Макс Левенфелд, негов съгражданин от Сараево. Родителите му са покръстени евреи – бащата, също лекар, е от Виена, а майката е дъщеря на италианска баронеса и австрийски морски офицер. Срещата между двамата съученици е случайна – виждат се на гарата през 1920 година, след приключването на войната. Не след дълго д-р Левенфелд изпраща на приятеля си писмо, в което обяснява решението си да напусне Босна. Лайтмотивът е, че Босна е страна на омразата. Ето какво е усещането на Левенфелд: *Това е омраза, но не като някакъв момент в течението на общественото развитие и неминуема част от един исторически процес, а омраза, която се изявява като самостоятелна сила, която намира цел в себе си. Омраза, която възпроявя човек против човека и след това по един и същ начин хвърля в беда и нещастие двамата противници; омраза, която като рак в организма прояжда всичко около себе си, а накрая и сама загива, защото тази омраза е като пламъка – тя няма постоянен образ, нито собствен живот; тя е просто инструмент на нагона за унищожение или самоунищожение и само така съществува – дотогава, докато не изпълни докрай задачата си за пълно унищожение* (Андрич 1973b). Ярка е звуковата картина, в която се наслаждат гласовете на сараевската нощ. Чрез сараевските часовници д-р Левенфелд разказва за четирите етнически групи в Босна, които живеят с четири различни календара и макар да изпращат своите молитви към едно и също небе, те се молят на четири различни езика. Ето как звучат гласовете на сараевските часовници. Часовникът на католическата катедрала *тежко и сигурно* отброява два часа след полунощ. След повече от минута и часовникът на православната църква се обажда – той е с *по-слаб и пронизителен* звук и *отмерва своите* два часа след полунощ. След това се чува и часовникът от Сахаткулата при Беговата джамия – с *пресипнал, далечен глас*. Той отмерва единадесет часа – *призрачен турски час, по чудните пресмятания на далечни, чужди краища на света!* Три различни вери, три различни времена! А ето какво добавя д-р Макс Левенфелд за сараевската група на евреите: *те нямат свой часовник и само бог знае колко ли е сега часът при тях, колко по сефарадското и колко по ешкеназкото пресмятане.*

За контраст ще споделим и друга гледна точка към различието, която преобръща стойностите: *Ако единствената характеристика на европейската идентичност бе приемането на другия и различния, то това би била една изключително слаба идентичност, понеже би могла да приема в себе си всевъзможни чужди съставки. В действителност идентичността се състои не в самото разнообразие, а в статуса, който му се придава. Така една относителна и напълно отрицателна характеристика се превръща в абсолютно положително качество, различието се превръща в идентичност, плурализмът – в единство. Защото – колкото и парадоксално да би изглеждало подобно твърдение – при всяко положение става дума за единство: от начина, по който се отрежда еднакъв статус на различията [...]* (Тодоров 2009: 265 – 266).

Андрич завършва разказа си, споделяйки, че човекът, който бяга от омразата, загива след въздушно нападение като лекар доброволец в Испанската гражданска война...

В разказа си Иво Андрич говори за омразата в определен град, в определена земя, в определено време, но ако изтрием пространствено-времевите рамки, омразата като човешко чувство може да се отнесе за всяко време и за всяко място. През 1967 година, почти в края на своя живот, Константин Константинов пише текст без заглавие с мото от „Страшен разказ“ на Иван Бунин: *Де са сега те, ония, двамата? Че твърде е възможно и те и до днес да са живи и вършат нещо някъде, ходят, ядат, пият, разговарят и пушат...!* (НБКМ-БИА). Текстът е силно рефлексивен, а разказаната история звучи като действително преживян епизод. Писателят се връща в първите дни след 9 септември 1944 г. София все още представлява опустошен от бомбардировките град, който тъне в мрак, с ями, камъни и тухли сред улиците. Във въздуха тегне безпокойството на отминалите дни, както и сянката на неизвестното бъдеще. В една безсънна нощ писателят наблюдава от прозореца си как в близкия двор присвяткват мигновени светлини. В началото той си мисли, че това са светулки, но после разбира, че са електрически фенерчета. Изгубва представа за времето, не е напълно ясно и какво точно се случва – чува само неясни, приглушени шумове, които той се опитва да отгадае. На следващия ден дочува, че през нощта са заловили дълго търсен офицер. Ето как Константинов завършва своя *страшен разказ*: *От таванския прозорец на градината, същата, дето някога се бяха събирали привечер на разговори под люляковото дръвче Пенчо Славейков, д-р К. Кръстев, П. К. Яворов, Петко Тодоров, няколко десетилетия по-късно, когато „човек звуче-*

ше гордо “ и го пишеха с главно Ч, аз бях присъствувал през оная нощ на истински лов на човек.

И тук, както и при Иво Андрич, отново присъства фигурата на омразата, която в случая се подхранва от политическа нетърпимост, изтриваща човешките взаимоотношения и издигаща в ранг ефимерната сила на деня.

Хуманисти по природа, Андрич и Константинов наблюдават човешкия свят, разсъждават върху проявите на човешките действия (или бездействия), индиректно задават въпроси за съществуването на хората в чужди и непривични места или в гранични ситуации. Двамата писатели оставят за читателите да отговорят на въпросите *къде съм аз в този свят, какво правя за този свят, къде е моето място...* И всеки ще отговори от позицията на собствените си опит, култура и ценности. И макар и двата разказа да са писани в различни времена, свидетели сме на факта, че основните проблеми *аз и другият, аз срещу другия* остават и днес. И глобализираният, технологичен, виртуализиран свят не ги решава, а ги усилва, модифицира, мултиплицира...

В книгата си „Страхът от варварите“ Цветан Тодоров споделя следното предупреждение: *„В днешния и утрешния свят срещите между личности и общности, принадлежащи на различни култури, неминуемо ще зачестяват; участниците в тях са единствените фактори, способни да предотвратят превръщането им в конфликти със средствата за разрушение, намиращи се на наше разположение, избухването на подобни стълкновения би могло да постави на карта оцеляването на човешкия вид. Ето защо е необходимо да се направи всичко възможно за избягването му“.*

ЛИТЕРАТУРА

Андрич 1973а: Андрич, А. Писмо от 1920. Прев. Св. Игов. // *Литературен фронт*, XXIX, N 48, 29 ноем. 1973, с. 8.

Андрич 1973б: Андрич, А. Писмо от 1920. Прев. Св. Игов. // *Литературен фронт*, XXIX, N 49, 6 дек. 1973, с. 7.

Багряна 1980: Багряна, Е. Константин Константинов в моя път. // *Макове* (Сливен), N 9, 30 септ. 1980, с. 1.

Герова 1969: Герова, Д. Българското у българския писател. При Константин Константинов. // *Народна младеж*, XXV, N 39 (6410), 15 февр. 1969, с. 6. Рубр. Търсени диалози.

Душкова 2012: Душкова, М. *Semper Idem: Константин Константинов. Поетика на късните разкази*. Русе, 2012.

- Еренбург 1968:** Еренбург, И. *Хора, години, живот*, С., 1968, кн. VI.
- Игов 1968:** Игов, Св. Иво Андрич в България. // Сб. *Славистични изследвания*. С., 1968, с. 412 – 425.
- Игов 1984:** Игов, Св. Спомен за Иво Андрич. // *Грозните патета*. Критическо ежедневие. С., 1984, с. 247 – 255.
- Игов 1992:** Игов, Св. *Иво Андрич. Творческо развитие и художествена структура*. С., 1992.
- Игов 2007:** Игов, Св. Иво Андрич в „Хърватска млада лирика“. – *LiterNet*, 13.11.2007, 11 (96). <http://litenet.bg/publish/sigov/ivo_andrich.htm> (7.10.2012).
- Константинов 1945:** Константинов, К. Среци на хора. // *Литературен фронт*, N 7 (49), 20 окт. 1945, с. 3.
- Константинов 1946:** Константинов, К. Мост над Дрина. Роман от Иво Андрич. // *Изкуство*, III, 1946, N 1, с. 68 – 69. Рубрика „Преглед“.
- Константинов 1966:** Константинов, К. *Път през годините*. С., 1966.
- Константинов 1969:** Константинов, К. Среци. // *Празници*. С., 1969, с. 55 – 71.
- Константинов 1970:** Konstantinov, K. Encounters with Ivo Andrich. // *Obzor* [Обзор], С., Печатница в Бърно, 1970, N 3, с. 78 – 83.
- Константинов 2000:** Константин Константинов. *Био-библиография*. Сливен, 2000.
- Константинов 2011:** Константинов, К. *Път през годините. Неиздадени спомени*. С., 2011.
- Кузмова-Зографова 1993:** Кузмова-Зографова, К. За приятелското разбиране извън времето и пространството : Иво Андрич и Константин Константинов. // *Литературен вестник*, II, 28 дек. 1992 – 10 ян. 1993, N 52, с. 9.
- Миркович 1927:** Миркович Н. Югославянските литературни списания. // *Златорог*, VIII, 1927, N 4, с. 177 – 181.
- Миркович 1928:** Миркович Н. Съвременната сърбохърватска поезия. // *Златорог*, IX, 1928, N 5 – 6, с. 214 – 248.
- Свиленов 1992:** Свиленов, Ат. Една среща в Херцег-Нови. // *Литературен фронт*, 16 – 22 дек. 1992, N 50 (128), с. 4.
- Тодоров 2009:** Тодоров, Цв. *Страхът от варварите*. С., 2009.
- Чичовска 1990:** Чичовска, В. *Международна културна дейност на България 1944 – 1948*. С., 1990.

АРХИВ

- НБКМ-БИА:** Народна библиотека „Св. св. Кирил и Методий“. Български исторически архив, фонд 883, а. е. 21, л. 62 – 63.
- Виж статиите на Н. Миркович „Югославянските литературни списания“ („Златорог“, VIII, 1927, N 4, с. 177 – 181) и „Съвременната сърбохърватска поезия“ („Златорог“, IX, 1928, N 5 – 6, с. 214 – 248).**